

Cəbrayıl

Cəbrayıl — Azərbaycan Respublikasında rayon. İnzibati mərkəzi Cəbrayıl şəhəridir. Hazırda rayonun ərazisi Ermənistan Silahlı Qüvvələri tərəfindən işğal olunub. Rayon əhalisi arasında ərazinin adının VIII əsrdə yaşamış Cəbrayıl atanın adından alması ilə bağlı fikirlər var. Amma Cəbrayıldakı saysız-hesabsız abidələrin, mağaraların, qalaların, bürclərin, məbəndlərin qalıqları bu yaşayış ərazisinin yaşının daha qədim olmasından xəbər verir.

Coğrafi mövqeyi

Cəbrayıl Kiçik Qafqaz dağlarının cənub-şərqində, Gəyən düzü və Qarabağ silsiləsində yerləşir. Rayon cənubdan Araz çayı boyu İran İslam Respublikası ilə həmsərhəddir. Ərazisi əsasən dağlıqdır. Araz çayının qırağı vaxtilə Tuqay meşələri ilə sıx olmuşdur. Arazboyu düzənliklərin torpaqları yüksək məhsuldarlığa malik tünd şabalıdı torpaqlardır. Məhsuldar olan Arazboyu torpaqlarda Cəbrayılın iri kəndləri - Böyük Mərcanlı, Soltanlı və s. yerləşir. Cəbrayıl rayonun ən yüksək zirvəsi Dağ Tumasdır (1580 m). Erməni işğalından əvvəl rayonda yaşı 400-500 olan 14 iri diametrlı çinar ağacı, 104 kəhriz və 99 bulaq vardı.

Tarixi

Cəbrayıl ata VIII əsrdə yaşamış Sultan Əhməd adlı bir hökmdarın yaxın adamlarından biri olmuş və Ziyarət dağından Araz çayına qədər ərazilər Cəbrayıl ataya və onun övladlarına məxsus olub. Cəbrayıl kəndinin şimalında "Cəbrayıl ata" adı ilə məşhur olan bu məqbərənin uzunluğu 4,5 metr, eni 2,4 metr, hündürlüyü 1,8 metrdir ki, oradakı məzar və qədim yaşayış yerlərinin izləri indiyə qədər qalır. Digər mənbə və məlumatlara görə Cəbrayıl toponimi İslamda və monoteist dinlərdə Allahın ən yaxını olan Cəbrayıl adlı mələyin adı ilə əlaqədardır. Cəbrayıl sözü ərəbcə «Allahın qulu» deməkdir. Cəbrayıl ərazisi Midiya (e.ə VII-IV əsrlər), Əhəmənilər imperiyasının (e.ə IV-III əsrlər), Albaniya (e.ə IV -III əsrlər) dövlətlərinin tərkibində olmuşdur. Albaniya dövlətinin mövcudluğu zamanı rayonun ərazisi Pazkank, Əhristan və Dizaq adları ilə həmin dövlətin tərkibində olmuşdur. III-V əsrlərdə Dizaq mahalı Sasanilər tərəfindən işğal olunmuşdur. Xalq həyəcanından qorxan Sasanilər nəhayət Albaniyaya müstəqillik verdilər. VII əsrin ortalarında Cəbrayıl rayonunun ərazisi də Əməvilər xilafətinin tərkibinə qatıldı. Həm Babəkə qədər, həm onun dövründə, həm də ondan sonra ərəb istilacılarına qarşı mübarizənin dayaq məntəqələrindən biri Cəbrayıl ərazisi olmuşdur. X-XI əsrlərdə (971-1086-cı illər) bu ərazilər Şəddadilər dövlətinin, XIII-XIV əsrlərdə Humanilər dövlətinin, XIV əsrdən (1387-ci ildən) Teymurilər, XV əsrdən

(1412-ci ildən) Qaraqoyunlu dövlətinin, həmin əsrin 1478-ci ilindən Ağqoyunlu dövlətinin, 1502-ci ilin əvvəlindən Səfəvilər dövlətinin, XVIII əsrin II yarısından və XIX əsrin əvvəllərində Qarabağ xanlığının tərkibində olmuşdur. XIX əsrin II yarısında və XX əsrin əvvəllərində Cəbrayıl kəndinə «Qraxdın» da deyilirdi. Bu, deyilənlərə görə, 1831-ci ildə rayonun Daşkəsən kəndində «Karantin» idarəsinin yaradılması və həmin idarənin Cəbrayıl kəndinə köçürülməsi ilə bağlıdır. Yerli əhali «Karantin» sözünü «Qraxdın» kimi tələffüz etmişdir. Bəzi mənbələrə görə isə «Qraxdın» sözü XVIII əsrdə Nadir şahın hakimiyyəti dövründə Azərbaycana köçmüş Cəlair türk qəbiləsinə mənsub olan Qıraqlı-Qırxlı nəslinin adı ilə əlaqədardır. 1841-ci ildə Cəbrayıl ərazisi mərkəzi Şamaxı şəhəri olan Xəzər vilayətinin, 1846-cı ildə isə Şuşa qəzasının tabeliyinə verilmişdir. Cəbrayıl da baramaçılıq, xalçaçılıq ilə məşhur olmuşdur. Qəzada 5 ipək fabrikası olub. 1873-cü ildə Cəbrayıl və ona qonşu olan ərazilər Şuşa qəzasının tərkibindən çıxarılaraq Yelizavetpol quberniyasının tərkibində Cəbrayıl qəzası yaradılıb. Bu vaxt qəzanın ərazisi 6,63 min km², əhalisi 66.360 nəfər olmaqla indiki Cəbrayıl, Füzuli, Xocavənd, Qubadlı və Zəngilan rayonlarının ərazisini əhatə edib. 1876-cı ildə Cəbrayılда ilk rus məktəbi, 1912-ci ildə isə qızlar məktəbi açılıb. XIX-XX əsrin əvvəllərində Rusiya-İran dəmir yolu xəttinin Cəbrayıl ərazisindən keçən hissəsi çəkilib. 1905-1918-ci illərdə qəza Qaryagin qəzası adlandırılıb. 1930-cu il avqustun 8-də mərkəzi Cəbrayıl kəndi olmaqla, Cəbrayıl rayonu təşkil edildi. Rayonun ərazisi indiki hüdudları daxilində sahəsi 1050 km², əhalisi 24.300 nəfər olmuşdur. 23 avqust 1993-cü il tarixdə rayon erməni işğalçıları tərəfindən işğal edilmişdir. İşğal nəticəsində rayona 13.928 milyon ABŞ dolları məbləğində ziyan dəyib. Cəbrayılı məcburi köçkünlər respublikanın 58 rayonununun 2000-dək yaşayış məntəqəsində, çadır düşərgələrində, yük vaqonlarında və yataqxanalarda məskunlaşılıblar.

Etnik tərkibi

1897-ci rusiya imperiyasının əhalisinin siyahıya alınması nəticələrinə əsasən Cəbrayıl qəzasının əhalisi 66.360 nəfər olmaqla indiki Cəbrayıl, Füzuli, Xocavənd, Qubadlı və Zəngilan rayonlarının ərazisini əhatə edib. Qəzanın əhalisinin 49.189 nəfəri (və ya 74,1%) azərbaycanlılardan, 15.746 nəfəri (və ya 23,7%) isə gəlmə ermənilərdən ibarət idi.

Tanınmış şəxsləri

Mehdi Mehdizadə — akademik, Azərbaycan SSR-nin maarif naziri.

Teymur Quliyev — Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin Sədri.

Əşrəf Hüseynov — akademik, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti.

Tofiq Hacıyev — Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, türkoloq, dilçi, ədəbiyyatşünas.

Ramil Səfərov — azərbaycanlı hərbiçi.

Əli Həsənov — Azərbaycan Respublikası Baş Nazirinin müavini, Dövlət Qaçqınkomun Sədri.

Elman Rüstəmov — Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının prezidenti.

Kazım Məmmədov — Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı

Cəmil Əhmədov - Sovet İttifaqı Qəhrəmanı

Şikar Aslanov - Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı

Vüqar Hüseynov — Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı

Akif Əkbərov - Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı

Sosialist Əməyi Qəhrəmanları:

Bəyaz Həsənova

Şahnaz Əhmədova

Məhəmməd Əhmədov

Köçəri Babayev

Yusif Fərzəliyev

Qaçay Səfərov

Sərdar İmrəliyev

İqtisadiyyatı

Rayonun ərazisi sement istehsalı üçün qiymətli xammal ilə, mərmər və başqa tikinti materialları ehtiyatları, dəmir filizi, hətta neft yataqlarının olduğu da məlumdur. İşğaldan əvvəl rayonun iqtisadiyyatının əsasını heyvandarlıq, üzümçülük və baramaçılıq təşkil edirdi. Son illər 60 min tondan yuxarı üzüm istehsal olunurdu. Rayonda üzümün ilkin emalı üçün zavod, tikiş, xalça, cihazqayırma sexləri, ümumiyyətlə 8 sənaye obyektı mövcud idi. [3]

Ermənistan işğalının nəticələri

Cəbrayıl rayonu 1993-cü il 23 avqust tarixində Ermənistan tərəfindən işğal olunmuşdur. 1994-cü il Horadiz əməliyyatı zamanı şəhər mərkəzinə və Xudafərin körpüsü istiqamətində milli ordu irəliləsə də, Cəbrayılın yalnız Cocuq Mərcanlı kəndi azad olundu.

	İtkilər	Sayı
1	Şəhid ailələri	35
2	Döyüşdə həlak olan hərbi qulluqçular	180

3	Atəşkəs dövründə həlak olan hərbi qulluqçular	14
4	Döyüş ərazisində həlak olan polis işçiləri	6
5	Döyüş ərazisində həlak olan mülki şəxslər	60
6	Cəmi əsir və itkin düşənlər	91
-	mülki şəxslər	57
-	hərbçilər	34
7	Qarabağ müharibəsi əlilləri	177
-	mülki şəxslər	25
-	hərbçilər	152
8	Əsirlikdən qayıdanların sayı	7
-	onlardan sonradan rəhmətə gedənlər	2